

Pavel Doboš

**Robert Osman, Lucie Pospíšilová (eds.):
Geografie „okrajem“. Každodenní
časoprostorové zkušenosti**

Praha: Karolinum. 2019. 422 s.

ISBN 978-80-246-4255-0

Publikace *Geografie „okrajem“: Každodenní časoprostorové zkušenosti* z nakladatelství Karolinum spojuje po několika letech částečně obměněný autorský kolektiv zástupců a zástupkyň oborů geografie, sociologie i antropologie. Původně tento autorský kolektiv stojí za knihou *Prostor(y) geografie*, taktéž z nakladatelství Karolinum, která byla spíše teoreticko-přehledového rázu. Nová publikace nejenže obměňuje autorský kolektiv a editorské duo, kde se vedle Roberta Osmana editorkou stala Lucie Pospíšilová, ale hlavně se od první publikace teoreticko-přehledového rázu posouvá k publikaci založené na empirických výzkumech. Navzdory tomu, že název odkazuje explicitně k disciplíně geografie, jedná se o publikaci, kde jsou snahy o interdisciplinární přesahy velmi znatelné.

Co si však představit pod geografii „okraje“? Kniha na tuto otázkou odpovídá představením jedenácti okrajových časoprostorových zkušeností různých skupin lidí. Nejde v tomto případě jen o skupiny, které jsou nějakým způsobem vyloučeny na okraj či periferii společnosti, jde spíše o skupiny lidí, které se z rozmanitých důvodů našly v životním kontextu, jež podle publikace nelze považovat za zcela majoritní neboli jádrové. Úvodní kapitola vysvětluje, že hlavním spojujícím teoretickým rámcem publikace je koncept chronotopu Michaila Bachtina. Chronotop představuje specifické propojení prostorovosti a časovosti obvyklé pro určitý sociokulturní kontext. V případě tohoto díla by se dalo říci, že chronotop představuje průmět časového a prostorového chování a sociálního jednání, který lze vysledovat u několika specifických sociálních skupin. V tomto případě jde o sociální skupiny, jež se odlišují od zdravé české společenské majority v produktivním věku, která žije život strukturovaný stabilním rodinným prostředím a dostatečně ohodnocenou výdělečnou prací. Proto po úvodní kapitole následují kapitoly o časoprostorových zkušenostech vozíčkářů a vozíčkářek, sólistů a sólistek, nekvalifikovaných dělníků a dělnic, prvaček, ne-heterosexuálních lidí, lidí ve třetím věku, nevidomých lidí, zahrádkářů a zahrádkářek, lidí po ztrátě zaměstnání, Vietnamců a Vietnamek a lidí bez domova.

Ne všechny kapitoly pracují s konceptem chronotopu explicitně. Na druhou stranu, ve všech kapitolách je otázka vztahu časové a prostorové zkušenosti přítomna. Skoro všechny kapitoly jsou založeny na primárním kvalitativním výzkumu. Výjimku tvoří kapitoly o zkušenosti ne-heterosexuálních lidí a o zkušenosti Vietnamců a Vietnamek. Rozdíl mezi těmito dvěma a zbytkem kapitol je vcelku znatelný, dá se říci, že právě tyto dvě se vymykají

zbytku, který působí jinak vcelku koherentním dojmem, což je nejspíše dáno oněmi metodologickými důvody. Zatímco Michal Pitoňák se ve svém textu zaměřuje především na rozbor problematického termínu sexuálního „closetu“, aby následně podpořil rozbor tohoto termínu svým dotazníkovým šetřením, Tereza Freidingerová a Barbora Nováková představují diskusi rozličných výzkumů o Vietnamcích a Vietnamkách, které proběhly v kontextu České republiky, aby se z této diskuse pokusily vyextrahovat popis jevů, jež se týkají specifického zacházení s časoprostorem v případě vietnamských komunit v českém prostředí.

Ve zbytku kapitol pak dostáváme výzkum založený na analýze rozhovorů, případně etnografii. Přestože, jak bylo řečeno, tyto kapitoly působí vcelku koherentním dojmem, i mezi nimi můžeme vysledovat určité rozdíly. Kupříkladu kapitola o časoprostorové zkušenosti prvaček od Roberta Osmana a Jany Jíchové je specifická tím, že víceméně opomíjí teoretickou diskusi a zaměřuje se především na induktivní interpretaci rozhovorů, protikladem je pak kapitola o časoprostorové zkušenosti lidí ve třetím věku od Lucie Galčanové, která je teoretickou diskusi protkaná. Hned tři texty se silně opírají o koncept rytmizátoru, s kterým jako první přišel francouzský filozof Henri Lefebvre. Jedná se o kapitolu o časoprostorové zkušenosti zahrádkářů a zahrádkářek, jejímž autorem je Petr Gibas, o kapitolu o zkušenosti lidí po ztrátě zaměstnání z pera Roberta Osmana a Ondřeje Šerého a o kapitolu o zkušenosti lidí bez domova, kterou mají na svědomí Petr Vašát s Petrem Gibasem. I jiná kapitola má svůj klíčový koncept, neboť časoprostorová zkušenost nevidomých lidí, kterou sepsali Lucie Pospíšilová a Robert Osman, je silně rámována konceptem tělesného schématu od francouzského fenomenologa Maurice Merleau-Pontyho.

Část o zkušenosti sólistů a sólistek od Barbory Vackové se může pochlibit vhodným důrazem na materialitu prostoru domova v jejím účinku na časoprostorové chování i sociální jednání. Časoprostorová zkušenost nekvalifikovaných dělníků a dělnic, jež je popisována v kapitole od Petry Lupták Burzové, je zase silně formována dělbou práce v pozdním kapitalismu, tudíž je zde kladen důraz na makrostrukturální hledisko výrobních vztahů. Konečně kapitola o časoprostorové zkušenosti vozičkářů a vozičkářek od Roberta Osmana je specifická svou autobiografickou metodou. Autor zde retrospektivně reflektuje svůj dlouhodobý výzkum s uživateli a uživatelkami elektrických vozíků, aby ho rozčlenil do pěti etap, během nichž se postupně přibližuje jejich zkušenosti zvané „jet pěšky“: víra v mapu, víra ve vizuální reprezentaci, víra ve slovo, víra v simulaci a víra v konfrontaci. Nakonec však autor dochází k tomu, že tento etapizovaný proces nemůže být zakončen žádnou etapou, je otevřen nekonečnému pokračování, kdy jinakost zkušenosti „jet pěšky“ nikdy nemůžeme zachytit jako zcela poznanou, tedy jako stejnost. Tato kapitola má patrně šanci stát se jednou kultovním textem o problematice přístupu k jinakosti. A je to především v této kapitole, kde se nejexplicitněji vyjevuje to, co se však méně explicitně objevuje i v textech ostatních: velká pokora ke zkušenosti Jiného a k tomu, jak nás tato zkušenost může obohatit.

Ve všech kapitolách totiž můžeme poznat, že autoři a autorky byli mocně ovlivněni časoprostorovou zkušeností lidí, kteří je zajímali. Byl to pro ně obohacující vliv, který vedl k afekci pokory a někdy také, jako kupříkladu v případě kapitoly o nekvalifikovaných dělnících a dělnicích a kapitoly o ne-heterosexuálních lidech, k očividné snaze podpořit tyto lidi při jejich společenském znevýhodnění. Afekt, který autoři zažívali, nakonec vedl k publikaci, která má schopnost otevírat obzory a rovněž ovlivňovat své čtenáře. Jak tvrdí francouzský

poststrukturalista Gilles Deleuze, i knihy totiž afektují. Ve finále tato kniha přináší čtenáři touhu bourání – nebo spíš nabourávání – hranice mezi jádrem a okrajem. Třebaže se v úvodu na jedné straně tvrdí, že hranice mezi jádrem a okrajem je nepotřebná, nemusí být zcela zásadní, co se na jaké konkrétní straně píše, ale jak může kniha jako celek působit. Publikace by si možná přála vytvořit svět, kde neexistuje hranice mezi jádrem a okrajem. V textu se tento neexistující svět, kde jádro a okraj mizí, pokouší reprezentovat. V současnosti bychom měli uvažovat o tom, že žijeme ve světě, kde jádro vládne okraji pevnou rukou, často ho nenechává promluvit, dělá z něj mnohdy i abnormalitu, zatímco sebe pasuje do pozice normality. Při takovém uvažování může být těžké vidět jinou alternativu než tu, že hranici mezi jádrem a okrajem rozpustíme. Ale nedostaneme se tak pouze z jedné stability, kde jsou jádro a okraj pevně vyhraničeny, do jiné stability, kde existuje pouze homogenita? Jenže homogenní prostor je stejně jako rýhovaný prostor stabilní, neprobíhající a neproduktivní. Neumožňuje jinakost, která je tak důležitá pro proces stávání se a změny. Mnohem podstatnější než to, co publikace tvrdí, je tedy to, co publikace může dělat, co může tvořit.

Jednotlivé kapitoly konají velkou práci, když si připustíme, že žijeme ve světě, kde všude, kam se podíváte, jádro diktuje, jaký být, jak se cítit, jak se chovat, jak vypadat, jak fungovat. To se týká i časoprostoru. Vrátime-li se ke konceptu chronotopu, jímž je celá kniha – v úvodu manifestně, v dalších kapitolách spíše latentně – rámována, můžeme vycítit, že kolem nás máme jakýsi chronotop normality (nebo možná chronotopy normality): žij v rytmu práce, produkce, konzumace, řiď své časoprostorové chování, aby tě systém musel co nejméně usměřňovat, měj systém vtělený. Chronotop normality je chronotopem systému – představme si zde systém, který zahrnuje jak globální kapitalismus, tak stroj státního aparátu s jeho byrokracií – a jako takový funguje velmi efektivně při neustálém upevňování pozice systému na místě jádra, zatímco asystémové prvky neustále tlačí na okraj. Co je pak takovým asystémovým prvkem? V souladu s kapitolami knihy je to kupříkladu zahrádkář a pěstovat si pro vlastní spotřebu, dobrovolně opustit zaměstnání a nevyhledávat nové, žít bez domova, být cizí ve třetím věku, nebo třeba i „jet pěšky“. Jsou lidé, kteří nechtějí, anebo nemohou žít chronotop normality. Čtenář si to při čtení této publikace uvědomuje. Je afektován k tomu, aby měl s chronotopem normality obrovský problém. I já jsem byl afektován. Každá kapitola při čtení tento afekt znovu a znovu aktivuje. A snad vede i k odhodlání proti chronotopu normality bojovat.

Je klíčové ukazovat časoprostorové zkušenosti, které jsou mimo jádro. Tím se neničí hranice mezi jádrem a okrajem, ale naopak se tím vytváří hladký konzistentní prostor, kde toky okraje kontaminují jádro a ukazují, že není pevné, ale je pouze dlouhodobě upevňované jako jádro. Že i jádro se mění, a to nikoli samo od sebe, ale kvůli tomu, že ho mění okraj. Ale okraj nechce být jádrem, chce jenom vždycky jádro nabourávat, metastázovat do něj, a přitom být vždycky trochu jinde. Není cílem asimilace okraje do jádra. Cílem by měla být pokora k okraji a k tomu, jak dokáže kontaminovat jádro a udržovat ho, aby se nezapouzdřilo samo v sobě, aby systém nikdy nemohl sebe sama uzavřít a zcela se od okraje odtrhnout. To by byla pohroma nejen pro lidi, kteří jsou označováni jako ti nenormální, jako ti, jež mohou být označováni termíny jako postižený, nezaměstnaný, homosexuál, cizinec, bezdomovec a podobně. To by byla pohroma i pro lidi, kteří jako normální označováni bývají, protože ve chvíli, kdy by již nemohli být obohacováni jinakostí, tedy okrajem, nemohli by být nikdy již čímkoli jiným než pouze pevně fungujícími kolečky v soukolí systému.

Proto publikace neukazuje jen to, jak jsou chronotopy jinakosti odlišné od chronotopu normality. Ukazuje také to, že chronotop normality má eminentní snahu zneviditelnovat alternativy, které přitom mohou poskytovat tak veledůležitou reflexi destruktivnosti systému. Oproti tomu tato kniha alternativy zviditelňuje a v tom tkví kouzlo její schopnosti afektovat čtenáře. Sólista, kterému práce konzumuje čas pro jiné činnosti, nevidomá osoba, které rekonstrukce ulice rozbije naučené trasy, nekvalifikovaný dělník, který se nemůže vzdálit od výrobního pásu, Vietnamka, které bylo zakázáno otěhotnět pod pohrůzkou vyhoštění. Ti všichni musejí aktivně hledat cesty, jak přelstít systém, pro ně všechny je chronotop normality nějakým způsobem opresivní. A takové cesty jsou ve vytváření si vlastních chronotopů a vydobytí si respektu u těch, kteří doposud nedohlédli dále než za chronotop normality. Měli bychom usilovat o to, na čem pracuje tato publikace: využít zkušenosti okraje k tomu, abychom se inspirovali okrajovou zkušeností a nechávali okraj kontaminovat jádro, protože okraj umožňuje změnu světa kolem nás, stávání se jiným světem, neboť v okraji je kreativita, která se produkuje jedině tehdy, když je okraj konfrontován s jádrem a jeho normalitou.